

Umetniška in estetska vrednost¹

FRANE JERMAN

POVZETEK

Članek govori o problematičnem odnosu med estetskimi in umetniškimi vrednostmi ter analizira različne rešitve tega problema - posebno v okviru strukturalističnih in fenomenoloških prizadevanj (Mukarovsky, Ingarden). Avtorju se zdi najbolj sprejemljiva teorija, po kateri je umetniška vrednost specifična estetska vrednost, ki ima določno instrumentalno vrednost, da kaže estetsko vrednost.

ABSTRACT

ARTISTIC AND AESTHETIC VALUES

The article speaks on the problematic relations between aesthetic and artistic values and analyzes different solutions of this problem - especially in the framework of structuralist and phenomenalist efforts (Mukarovsky, Ingarden). The author thinks that the most acceptable theory by which artistic value is specific to aesthetic value, which has a specific instrumental value, is that it shows aesthetic value.

Ali je prevod lahko umetniško delo seveda ni problem niti teoretično niti praktično. Drugo vprašanje pa je, kaj je tisto, kar podeljuje prevodu (ali književnemu delu sploh) častiljiv naziv **umetniškosti**. Gre torej za vprašanje, ki je v središču estetike že od njenih začetkov.

Možnih vstopov v estetiko je dala zgodovina filozofije in umetnosti precej, saj jo lahko obravnavamo z ontološkega vidika, kot jo velik del sodobne fenomenologije, s spoznavno-teoretskega vidika, kot so jo nekatere antične pa tudi sodobne filozofske šole (platonizem, neotomizem, del marksizma), mogoče pa je estetiko raziskovati z vidika teorije vrednosti (vrednot) ali drugače z **aksiološkega** vidika. Jasno je, da nobeno stališče ni povsem ekskluzivno in da se vsa med seboj v večji ali manjši meri prepletajo.

1 - Članek je bil napisan za srečanje prevajalcev, ki ga je organiziralo Društvo slovenskih prevajalcev v Preddvoru v dneh 28 in 29. septembra 1990.

Aksiološko stališče, se mi zdi za obravnavanje temeljnih estetskih kategorij s stališča teorije vrednot ali vrednosti nekako najbolj objektivno, najmanj izpostavljeno ideološkim merilom². Glede na to moram seveda predpostaviti obstoj estetskih in umetniških **vrednosti**. Poseben dokaz, da te vrednosti obstajajo, ni potreben, saj je samorazviden. Način njihove eksistence pa je drugo vprašanje, ki ga je mogoče rešiti s prisvojitvijo pojma **intencionalnosti** (kot je to storil tudi Roman Ingarden in njegovi nadaljevalci) ali s kakšnim drugim pojmom eksistence (npr. obstoj vrednosti kot obstoj **veljavnosti**).

Preliminarno in na hitro, opirajoč se na intuicijo obeh pojmov, lahko trdimo, da je področje estetskih vrednosti širše od področja umetniških. Razlog je na dlani: estetskih lastnosti, ki ustvarjajo estetske vrednosti, nimajo samo umetniški, ampak tudi naravni produkti. Če bi si hoteli pomagati z logično teorijo razredov, bi rekli, da je razred umetniških vrednosti podrazred razreda estetskih vrednosti. Teoretično imamo tu na razpolago štiri možnosti, da je namreč:

1. razred umetniških vrednosti podrazred estetskih vrednosti, (prvi primer);

2. da se oba razreda sekata (drugi primer), s čimer dobimo njun logični produkt, kar pomeni, da so estetske vrednosti, ki jih umetnost nima, in umetniške vrednosti, ki ne sodijo med estetske;

3. v tretjem primeru se oba kroga (razreda) sploh ne dotikata, ali z drugimi besedami, se izključujeta. Da tudi ta primer ni povsem izključen, nam govorijo nekatere sodobne tako imenovane avantgardistične teze o avantgardni umetnosti, vendar je to posebnost, ki nima posebnega pomena.

4. Četrto možnost daje unija obeh razredov, tako rekoč njuna vsota. Ta možnost je dana v splošni aksiološki teoriji, ko vse vrednosti nerazlikovano tvorijo svoj svet. Ta svet je lahko urejen hierarhično ali sistematično. (Npr. razdelitev na *kulturne, tehnične in vsakdanje življenjske vrednosti*.)

Prvo stališče je vsekakor v zgodovini estetike in filozofije prevladujoče ter je značilno za celo vrsto estetskih teorij, med drugim tudi za fenomenološko in za vse tiste teorije, ki izhajajo tako ali drugače iz antičnih koncepcij estetike in jim zato pravimo **tradicionalistične** teorije. Tudi pri Platonovi zasnovi estetike je področje estetskega pojmovano kot lastnost stvari (in idej) in je zato širše od umetniškega, ki mu je po spoznavno-teoretski poti tako rekoč na dnu vrednostne lestvice. Aristotel ne priznava Platonove hierarhije idej, niti ne njegovega vrednotenja spoznanjskega momenta umetnine, vendar je tudi tu področje umetniških vrednosti ožje od estetskih. Pravzaprav bi tvegal trditev, da sodijo v prvi primer verjetno vse **hedonistične** estetske koncepcije, se pravi tiste, ki definirajo lepo s posebne vrste **uživanjem**.

Zelo jasno je to razliko izrazil v svojih razpravah Jan Mukarovsky in sicer kot tipičen predstavnik estetskega strukturalizma. Njegova pozicija je specifična, ker mu je vrednota bistveno povezana z njeno funkcijo in z normo, kot kodificirano vrednostjo. Tudi njemu so

2 - V slovenščini je mogoče semantično razlikovati med vrednotami in vrednostmi, pri čemer je področje vrednosti po mojem mnogo širše od področja vrednot. Termin *vrednote* ima "prizvok" etičnega značaja, *vrednosti* pa zavzemajo področje, ki prežema praktično vse plasti človekovega življenja. Zato bom v zvezi z estetiko raje govoril o estetskih in umetniških *vrednostih*.

umetniške vrednosti poseben primer estetskih - v morju drugih in tudi drugačnih vrednot ali vrednosti. **Umetniška vrednost** je zanj tista, ki jo ima človekov artefakt posebne vrste, namreč take, da v njem **prevladuje** estetska vrednost. Iz tega je moč sklepati, da je umetniška vrednost (vrednota) omejena na poseben način človekovega materialnega izražanja. Da nastopi tu določena napetost med ustvarjalcem in sprejemalcem, je jasno. Če k temu dodamo, da je za estetsko doživljanje bistveno posebne vrste **ugodje** (intelektualno ali čutno), potem je seveda jasno, da to velja tudi za umetnost vrednost, ki pa jo označuje v mnogih primerih napetost med ugodjem in neugodjem, zlasti kadar gre za umetnino, ki **prebija** dosedanje norme.

Popolnoma svojo rešitev problema estetike in umetnosti ter njunega odnosa ima tudi naš Fr. Veber, ki pa sfero umetniškega (kakor tudi estetskega) vendarle postavlja predvsem v človekov doživljajski svet. Polje estetskega je v okviru predmetnostne teorije podrejeno posebnemu načinu dojetja, estetskemu **čustvovanju**. Estetsko vrednost definira kot lepo in grdo. Aksiološko (vrednostno) vrednost ali v skladu z našim pojmovanjem **splošno** vrednost definira kot katerokoli vrednotenje³. Ker gre torej za teorijo, ki pravzaprav govori o vrednotah v okviru subjektivnosti, torej po domače s človekove strani, ne kaže nobene potrebe po uvajanju posebne **umetniške** vrednosti. Umetniška vrednost je kratkoma izenačena (poistovetena) z estetsko vrednoto⁴. Zdi se, da je zanj umetnost le manj pomembno polje estetskega, ki pa ima svoje mesto v narodovi kulturi.

Najčistejšo fenomenološko pot, ki pa ni brez težavnih in težko dostopnih mest, je ubral Roman Ingarden, učenec Edmunda Husserla, ki pa je v svoji *Literarni umetnini* (1. izd. leta 1930) zelo ostro razlikoval med obema vrstama vrednosti. Ingarden je bil predvsem fenomenolog. Do umetnosti in estetike na sploh je prišel šele prek raziskovanja različnih načinov **eksistence**, pri čemer je zlasti analiziral **intencionalno eksistenco**. Kot čist primer takšnega bivanja si je izbral način bivanja (eksistence) umetnine. Tako je prišel v svojski svet umetnosti in prek tega tudi do estetike. Estetike ni postavljaj apriorno in po vnaprej znanih načelih filozofije, ki jo je zagovarjal. Umetnost mu je bila šele pot k estetskemu. V svojih delih⁵, ki so prodirala skoz umetnost in polje estetskega k temeljnemu vprašanju njegove filozofije: **kako eksistira zunanji svet**, je poskušal celo taksativno naštet izraze, ki vodijo (ali pomenijo) svet lepega. Razliko med estetskimi in umetniškimi vrednostmi vidi v tem, da so prve **objektivne** in eksistirajo na predmetih neodvisno od opazovalca ali sprejemalca, druge pa so subjektivne in torej odvisne od sprejemalca (subjekta). Tako si vsaj Ingardnovo koncepcijo razlaga tudi naš poznavalec Ingardnove filozofije Janko Kos. Poljski esteta Bogdan Dziemidok pa v svoji razpravi *Umetniške in estetske vrednosti umetnosti*⁶ to področje Ingardnove teoreske dejavnosti analizira zelo podrobno. Po njegovem mnenju je pri R. Ingardnu glavna razlika med enimi in drugimi vrednostmi v tem,

3 - V *Estetiki* (2. izd. SM 1985) piše, da gre pri aksiološki vrednoti za "...vrednost ali nevrednost v ožjem pomenu besede" (str. 270). In tudi to vrednotenje je bistveno pričujoče v subjektu, v njegovem **čustvovanju**. Zato aksiološko vrednoto imenuje kar "vrednočenje" ali "nevrednočenje".

4 - Tako tudi v stvarnem registru (sestavil ga je dr. Stanko Gogala) zaman iščemo termin **umetniška vrednost**. Sicer pa sta sami umetnosti posvečeni le dve poglavji, ki pa bi ju avtor lahko tako rekoč mirne duše tudi izpustil. Vebrova estetika je predvsem predmetno teoretično raziskovanje estetskega čustvovanja in skoraj da ne gre prek teh meja.

5 - Se pravi ne samo v *Literarni umetnini*, ampak tudi v knjigi *Spoznanje literarnega dela* ter v drugih manjših razpravah (Glej npr. *Eseji iz estetike*, SM 1980. Delo vsebuje izbor treh razprav in sicer: *O zgradbi slike*, *O arhitekturni umetnini in Glasbeno delo in problem njegove istovetnosti*).

6 - To razpravo sem prevedel za potrebe Inštituta za filozofijo ZRC pri SAZU. Izšla je v Vestniku SAZU 1988/2, str. 101-115.

da so umetniške vrednosti povezane z umetnino kot shematično tvorbo, estetske vrednosti pa se pojavijo v vsakokratni sprejemalčevi **konkretizaciji** umetnine. Umetniške vrednosti so v tem primeru rezultat umetnikove ustvarjalnosti, estetske pa so rezultat sprejemalčevega dožemanja umetnine. Umetniške vrednosti imajo instrumentalno naravo, ker so:

1. namenjene vzbujanju estetskega doživetja in
2. ustvarjajo temelj za konstituiranje estetskega predmeta ter z njim povezanih estetskih vrednosti.

Od tod tudi Ingardnovo razlikovanje med umetniškim in estetskim vrednotenjem.

Tudi sodobni nadaljevalec Ingardnove smeri Poljak Jerzy Kmita v svojih delih izhaja iz instrumentalne narave umetniške vrednosti, ki je po njegovem sredstvo za realizacijo estetskih vrednosti. Pri tem zanimivem in ne ravno lahko razumljivem avtorju sestavljajo umetniške in estetske vrednosti posebno plast vrednosti, ki jim pravi *kulturne* vrednosti, da bi jih razlikovali od drugih vrednosti (bioloških, ekonomskih itd.) V nasprotju z drugimi (npr. formalističnimi šolami) estetskimi šolami ima Kmita umetniško vrednost za sredstvo, s katerim se realizira estetska vrednost. Obe vrsti vrednosti zanj nista **lastnosti** stvari, ne pomenita kakšnega odnosa, ampak ju obravnava kot *stanja stvari*. V knjigi z naslovom *Skice o znanstvenem spoznanju* z leta 1976 trdi, da "mora realizacija estetske vrednosti vedno (subjektivno-družbeno) ustvariti smisel umetnine, realizacija umetniške vrednosti pa je sredstvo realizacije tega smisla". Umetniška praksa realizira svoje cilje, ki so v njeni objektivni funkciji, ta pa je "svetovnonazorska valorizacija praktičnih vrednosti". K temu se bomo še vrnili.

Estetika J. Kmite in njegovih učencev (skupaj sestavljajo tako imenovano **poznanjsko skupino**) je dokaj samosvoja in spaja med seboj zelo različne elemente. Na eni strani nekatere plati Ingardnovega pojmovanja estetike, se pravi fenomenološke prvine, po drugi strani pa nekatere elemente marksistične sociologije. Tretja prvina pa je tipično poljsko logična metodologija natančnih semantičnih pojmovnih opredelitev. (J. Kmita je tudi avtor visokošolskega učbenika za logiko!)

Kmita je temeljna ontološka kategorija **stanje stvari**. Stanja stvari so bodisi predmetna ali nepredmetna. Vrednosti (vrednote) sodijo seveda v nepredmetni svet stanj stvari. Tu imamo spet dve možnosti. Vrednosti eksistirajo bodisi kot psihična bodisi kot kulturna stanja stvari. Psihični obstoj je nujno vezan na doživljanje, ker pa so vrednostne sodbe, ki jih trenutno nihče psihično ne doživlja, velja druga alternativa: vrednosti eksistirajo kulturno. Kaj pa kultura je? V razpravi *Umetnost in svet vrednosti* (1984) opredeljuje kulturo takole: "To celotnost človeškega delovanja, ki ga označuje po eni strani reprodukcijska funkcija 'materialnih' pogojev družbenega življenja, po drugi pa splošno, družbeno-subjektivno upravljanje, imenujem 'družbena praksa', njen regulator sestavljajo normativne in direktivne sodbe - to pa je kultura."⁷ Tako pojmovana kultura mu razpade na tri dele in sicer na tehnično-uporabno kulturo, na predmetno-simbolno in na svetovnonazorsko. Ta regulira prakso ustvarjanja svetovnonazorskih sistemov. Estetiko in iz njo tudi umetniške vrednosti vmešča v tretjo sfero kulture, pri čemer je mesto same umetnosti seveda v drugi simbolno-predmetni plasti.

7 - Jerzy Kmita: *Sztuka i świat wartości*, v zborniku: *Wartości w świecie dziecka*, 1984; str. 142

Svojevrstnost tega pogleda je gotovo v tem, da so omenjene tri sfere kulture relativno samostojne, vendarle so to postale šele v modernejšem času. Prvotno, se pravi v primitivnih kulturah, so bile združene v tako imenovanem **magičnem sistemu**.

Ob takšni opredelitvi estetskih vrednosti je tudi jasno, da so namenjene predvsem umetnosti, saj predmetni svet ("objektivni predmetni svet") nima svetovnonazorskih obeležij, ki naj bi bila značilna za umetnost.

O tej konceptiji je mogoče reči marsikaj kritičnega in tudi zavračajočega (dvomljiva je omejitev estetskega na zgolj umetniško, dvomljiva je že sama opredelitev temelja estetske vrednosti kot "svetovnonazorske vizije stvarnosti" itd.), ni pa mogoče reči, da ni zanimiva ali da ne vsebuje svojemu času primernih pobud. Že na prvi pogled pa jo obremenjuje eklekticizem, ki ga npr. v Kmitovem logičkem delu ni opaziti.

Poskusimo se vmiti k izhodišču obravnave in odgovoriti na nekaj vprašanj teorije vrednosti. Najprej ugotovimo, da so vse vrednosti bodisi pozitivne bodisi negativne - nevtralnih vrednosti kratkomalo ni, ker bi to bilo v protislovju s samo vsebino pojma vrednosti (**contradictio in adiecto**). Vrednosti eksistirajo na jezikovni ravni kot **normativne sodbe**. Predmeti, pojavi so pač lahko estetske (ali splošneje: vrednostno) nevtralni, če je tudi vidik, s katerega jih obravnavamo ali sploh na kakršen koli način izražamo svoj odnos do njih, tudi vrednostno nevtralen, se pravi, da naša sodba o njih ne vsebuje nobenih vrednostnih oznak oziroma izrazov. Po drugi strani pa tudi velja, da je praktično lahko vsaka stvar predmet estetske (torej vrednostne) sodbe.

Če to velja za vse vrednosti, potem mora veljati seveda tudi za **estetske in** v tem okviru še posebej za **umetniške**. Predmeti, pojavi itd., ki imajo pečat **umetniškosti**, (se pravi, da so človekovi artefakti in narejeni s tem namenom!) so torej lahko označeni s pozitivno ali negativno umetniško vrednostjo. Lahko pa so predmeti popolnoma zunaj estetske sfere. V tem primeru govorimo o estetsko nevtralnem svetu stvari.

Nagibam se k prepričanju, da se svet vrednosti prekriva s svetom biti, saj ni stvari, ki je ne bi mogli tako ali drugače ovrednotiti, ji torej podeliti vrednost s tega ali onega vidika. Svet vrednosti je **hierarhičen** svet, tj. vrednosti se vzpenjajo oziroma sestopajo. Svet je sicer prepričen z vrednostmi, vendar ne kar počez in na splošno. Tisti, ki jim podeljuje vrednosti, je **človek sam**.

Prevod je stvariteljsko, a poustvarjalno delo človeško delo. Zato lahko izniči ali okrepi umetniško vrednost originala. Če je estetska vrednost objektivna lastnost - v smislu Aristotelovih določil - enotnost mnogega, različnega, itd., umetniška pa notranja zakonitost, po kateri je umetnina ustvarjena, oboje lahko pritiče tudi prevodu. Variant je v polju umetnosti seveda obilo. Filozofu se je včasih težko odločiti, kateri teoriji estetskega in umetniškega bi bolj pritrnil. To je navsezadnje odvisno tudi od njegove temeljne pozicije, od njegovega temeljnega **prepričanja**, ki pa v večini primerov ni racionalno razločljiv.

Model, ki me vodi po estetiki, bi lahko orisal takole: v svetu najrazličnejših vrednosti (vrednot), ki jim ustreza tudi poseben tip stavkov (sodb) normativnega karakterja, so tudi

8 - Seveda je posebno vprašanje, ali sploh obstajajo takšni predmeti, ki so popolnoma zunaj *lepega* in *grdega*. Verjetno lahko govorimo o etičko nevtralnih dejanjih, težje je govoriti o estetsko nevtralnih *stvareh*. Estetsko zajema v tem smislu širše področje od etičkega.

estetske vrednosti. Ker je estetsko polje širše (polje "lepega") od umetniške vrednosti, in prisojam estetskost tudi neumetniškim predmetom ter od subjektove roke neodvisnim predmetom, imam umetniške vrednosti za poseben **specifičen** primer estetskih. Estetska vrednost postane umetniška takrat, ko je predmet, za katerega gre, narejen s tem namenom tj. da ugaja. (Tomaž Akvinski: **pulchrum est quod visum placet**).

Kolikor gre za prevajanje **umetniškega** dela, se je treba njegove estetičnosti tudi intelektualno, racionalno zavedati, videti je treba, v kateri plasti se ta konstituira (Ingarden) in ustrezno temu tudi prilagoditi celoten prevajalski postopek. Morebiti zveni to naivno, vendar sem prepričan, da prevajalec-umetnik to stori intuitivno, kritik pa mora ugotoviti, kakšen postopek je prevajalec (pravilno ali napačno, dobro ali slabo) uporabil. Teorija, ki govori o estetičnosti (umetniškosti) prevoda se torej nujno ukvarja predvsem s prevajalskim postopkom kot postopkom poustvarjanja umetnine.